

Bonifacas STUNDŽIA

Vilniaus universitetas

DAUGIASKIEMENIŲ VARDAŽODŽIŲ KILNOJAMOSIOS KIRČIAVIMO PARADIGMOS RAIDA LIETUVIŲ KALBOJE

0. Įvadas

Daugiaskiemenių vardažodžių kilnojamoji, arba mobilioji, kirčiavimo paradigma, kuriai būdingas kirčio šokinėjimas iš galinio į pradinį skiemenį, yra plačiai pažįstama baltų ir slavų kalbose, plg. lie. *duktė–dūkterį, vākaras–vakaraĩ* ir r. *dočeri–doč'erjam, večer–veče'ra*. Dėl šios akcentinės paradigmos kilmės iškelta įvairių hipotezių. Gali būti, kad ji paveldėta iš ide. prokalbės, taigi nelaikytina separatine baltų ir slavų kalbų akcentine bendrybe, kaip kai kas yra manęs (plačiau žr. Olander 2009, 1–52 ir lit.; Stang 1957 [1965], 175tt. ir lit.). Šio straipsnio tikslas – apžvelgti minimosios paradigmos, toliau vadinamos tradicine, svarbesnius raidos bruožus lietuvių kalboje, ypač kreipiant dėmesį į tikrinę leksiką.

Tradicinės kilnojamosios paradigmos, išplitusios lietuvių kalbos vardažodiniuose vediniuose ir dūriniuose¹ (pvz.: *dažinỹs–dāžinį, medkirtỹs–mēdkirtį*; daugiau pavyzdžių žr. Stundžia 2010b), kitimą greičiausiai paskatino Saussure'o dėsnis, suvaidinęs esminį vaidmenį lietuvių kalbos kirčiavimo sistemos raidoje² (plg. Girdenis 1972; Dybo 1981 ir kt.). Dėl šio dėsnio veikimo turėjo atsirasti naujoji kilnojamoji, arba neomobilioji³, kirčiavimo paradigma su kirčio šokinėjimu daugiaskiemeniuose žodžiuose iš galinio į

¹ Tradicinė mobilioji paradigma, pažįstama dalyviams, vardažodinėms veiksmožodžio formoms, rekonstruojama ir veiksmožodžio sistemoje (žr. Stang 1957 [1965], 155tt. ir lit.; Kazlauskas 1968 [2000], 92tt. ir lit.).

² Čia laikomasi požiūrio, kad senojoje lietuvių kalbos kirčiavimo sistemoje vediniai buvo kirčiuojami pagal pamatinius žodžius (žr. Girdenis 1972 ir lit.).

³ Šį terminą (ang. *neomobile accent paradigm*, *accent / stress pattern*) bene pirmasis pavartojo Stevenas Youngas (1983) straipsnyje apie *u* kamieno daugiaskiemenių būdvardžius, pvz., *apvalūs–apvālų* 4 (neomobilioji paradigma) ← *apvalūs–āpvālų* 3^b (tradicinė mobilioji paradigma). Čia minimosios termino reikšmė išplečiama, neomobilumui priskiriant ir tokius atvejus kaip *angliakasỹs–angliākasi* 3^b ← *angliakasỹs–aņgliakasį* 3^{4b} ir pan.

priešpaskutinį skiemenį. Toks, Alekso Girdenio (1972) nuomone, lietuvių kalbai svetimas kilnojamasis kirtis daiktavardžiuose buvo pakeistas pastoviuoju kirčiu, pvz.: **pušĩ|naĩ–|pušĩnus* po Saussure'o dėsniu turėjo pakisti į **pušĩ|naĩ–pu|šĩnus* (neomobilioji paradigma), tačiau realiai kalboje įsigalėjo pastovusis kirtis, šiuo atveju – *pušĩnas* 1⁴.

1. Naujoji paradigma su kilnojamu iš galinio į priešpaskutinį skiemenį kirčiu

1.1. Naujoji kirčiavimo paradigma užsiliko daugiaskiemeniuose skaitvardžiuose 7–9, pvz., *septynĩ–septĩnis* 3 (< **septĩ|ni–|septĩnis*). Dėl Saussure'o dėsniu atsiradusią neomobiliąją daugiaskiemenių būdvardžių paradigmą paveikė cirkumfleksinė metatonija, pvz.: *indarbũs–*indárby* 3 → *indarbũs–indárby* 4, *atladũs–*atládũ* 3 → *atladũs–atládũ* 4 (plačiau žr. Young 1983; Stundžia 2010b), tad 3-iosios kirčiuotės čia neliko, – įsigalėjo 4-oji, dabartinėje kalboje tapusi skiriamąja daugiaskiemenių *u* linksniuotės būdvardžių ypatybe, plg. tradicinę 3^b / 3^a kirčiuotę, kurią išlaikė *ĩja* linksniuotės daugiaskiemeniai būdvardžiai. Būdvardžių *geltónas* ir *raudónas* neomobilioji 3-ioji paradigma greičiausiai yra vėlyva. Ją teikia gramatikoje Fridrichas Kuršaitis (Kurschat 1876, 226, §814), tačiau šio kalbininko žodynuose svyruojama tarp kilnojamojo ir pastoviojo priesagos kirčio, o 17 a.–19 a. pr. Mažojoje Lietuvoje pastovusis priesagos kirtis vyrauja (plg. Vidžiūnas 1991, 206t.). Mikalojus Daukša kirčiuoja *raudónas* 1 (žr. Skardžius 1935, 160), toks abiejų aptariamųjų būdvardžių kirčiavimas pažįstamas vakarų, pietvakarių ir pietinės tarmės, Švenčionių apylinkėms (žr. LKA 2, žemėl. 112). LKRŽ ir DLKŽ¹ taip pat nurodo pastovųjį priesagos kirtį, tačiau vėliau įsigali tradicija teikti akcentinius variantus *geltónas*, *raudónas* 1||3 (žr. DLKŽ^{2–6(3e)}, BLKKŽ^{1–2}, bet LKTŽ^{1–2} laikosi pastoviojo šių būdvardžių kirčio).

Senuosiuose raštuose ir tarmėse aptinkama neomobiliosios daugiaskiemenių apeliatyvų paradigmos, susiformavusios po Saussure'o dėsniu, relikto kai

⁴ Tikriniams daugiaskiemeniams lietuvių kalbos daiktavardžiams kilnojamas iš galinio skiemens į penultimą kirtis nėra svetimas (žr. toliau). Tarmėse pasitaiko ir daugiaskiemenių apeliatyvų, dažniausiai jų daugiskaitos formų su *–(i)ai*, kirčiuojamų 3-iaja ar 4-ąja kirčiuotėmis (pvz.: *alksnynai*, *beržynai*), neretai sietinų su vadinamąja kuopine daugiskaita (plačiau žr. Stundžia 1981, 192tt.; pavyzdžių iš pietinių ir pietryčių aukštaičių tarmių žr. Mikulėnienė 1996 ir lit.; Lazauskaitė-Ragaišienė 2002 ir lit.). Atskira problema, neseniai iškelta kitame autoriaus straipsnyje (žr. Stundžia 2010b), yra gėlimas tradicinės mobiliosios paradigmos atstatymas: remiamasi tokiais LKŽ^e ir kitų žodynų pavyzdžiais kaip *pagerklỹs–pāgerklĩ* (: *gérklė–gerklė*), *pakalnė–pākalnė* (: *kálnas*).

kurių priesagų (-*onis*, gen. sg. -*ies*, -*iena* etc.) vediniuose, pvz.: DP ir dial. *krikščionis* 3 (Skardžius 1935, 121tt.; Kurschat 1876, 198, §685), dial. *rugienà* 3 (užfiksuota žemaičių ir rytų bei pietų aukštaičių tarmėse, žr. LKA 2, žemėl. 111), plg. kilnojamojo kirčio pamatinius žodžius *krikštas* ir *rugys* (4). Ne visi tokie atvejai laikytini reliktiniais, dalis jų galėjo atsirasti ir dėl analogijos, pvz., pietų Lietuvos *kiaulienà* 3, *vištienà* 3 (LKA 2, žemėl. 111), kurių pamatiniai žodžiai yra pastoviojo kirčiavimo (*kiaulė* 2, *vištà* 2), greičiausiai pasidaryti pagal *arklienà* 3, *žqsienà* 3 ir pan. (plg. *arklỹs* 3, *žqsis* 4). Apskritai konstatuotina, kad pietinėse lietuvių kalbos tarmėse priesaga -*iena*, vartojama įvairiomis reikšmėmis, evoliucionavo į silpninančiąją silpnąją (nekirčiuotą) priesagą (dėl termino žr. Stundžia 2009, 110tt.), tuo tarpu daugelyje kitų tarmių ir bendrinėje kalboje ši priesaga tapo stiprinančiąja stipriąja (kirčiuota) (plg. Stundžia 2009, 102). Priesagos -*iena* žodžius apibendrinta 3-iaja kirčiuote bus kirčiavęs ir Kuršaitis (plg. Kurschat 1876, 181, §623; 1883: *jautiènà*, -*òs*, *karwiènà*, -*òs*, *kurkiènà*, -*òs*, *kwiètiènà*, -*òs* etc.). Lietuvių kalbos atlaso autoriai pažymi, kad priesagos -*ėja* vedinių (*audėja* etc.) kirčiavimas 3-iaja kirčiuote yra nykstantis, būdingesnis vyresnės kartos žmonėms, taigi reliktinis (žr. LKA 2, 129).

1.2.1. Daugiaskiemenių daiktavardžių neomobilioji kirčiavimo paradigma gausiau manifestuojama tikrinėje leksikoje. Vyrauja daugiskaitiniai, paprastai asmenvardinės kilmės, vietovardžiai⁵, sudarantys daugiau nei 4/5 *Vietovardžių žodyne* (VŽ) rastų 392 pavyzdžių, kirčiuojamų 3-iaja ir 4-ąja kirčiuotėmis. Kiek daugiau nei pusės (228, arba 58%) surinktų pavyzdžių kirčiuotė yra 3-ioji (žr. lentelę). Šioje grupėje akivaizdžiai vyrauja daugiskaitiniai priesagos -(i)onys toponimai (76%), paplitę rytų, pietų ir vakarų aukštaičių tarmėse (dėl paplitimo plg. ir Razmukaitė 1993, 143), pvz.: *Avižónys* 3 Šr, *Čekónys* 3 An, *Čiurliónys* 3 Al, *Gasčiónys* 3 Šlčn, *Janiónys* 3 Ign, *Jočiónys* 3 Viln, *Kedónys* 3 Al, *Lukónys* 3 Kp, *Marcinkónys* 3 Vrn, *Miknónys* 3 Mrj, *Nemaitónys* 3 Kš. Nėra abejonės, kad aptariamieji vietovardžiai kilnojimąjį priesagos kirtį yra perėmę iš patroniminės priesagos -(i)onis, -*iēs* asmenvardžių (pvz., *Čiurlionis*, -*iēs* 3), vėliau perėjusių į kitą linksniuotę ir pastovųjį priesagos kirtį (pvz., *Čiurliónis*, -*io* 1). Dalis tokių vietovardžių gali būti priesagos -(i)onys vediniai iš įvairių asmenvardžių – paprastųjų, priesaginių, sudurtinių, pvz.: *Jočiónys* 3 ← *Jočỹs* 4, *Kedónys* 3 ← *Kedỹs* 4 ir pan.

⁵ Kadangi didžioji dalis analizuojamų vietovardžių yra kaimų ar rečiau miestelių pavadinimai, toponimu įvardijamo objekto sutrumpinimas rašomas tik tada, kai tas objektas yra ežeras (ež.) ar upė (up.). Vietovardžių lokalizacijos sutrumpinimai imti iš LKŽ^e.

1.2.2. Tirtame *Vietovardžių žodyne* užfiksuota apie 30 pastoviojo šakninio kirčiavimo *-(i)onys* vietovardžių. Tai atvejai, išlaikę pamatinių žodžių tvirtą pradę priegaidę ar netiesiogiai prieš priesagą einančio skiemens kirtį, pvz.: *Gérkonys* 1 Rk, *Jūrgionys* 1 Trak (plg. *Jūrgis* 1), *Káugonys* 1 Kš; *Dómantonys* 1 Al (plg. *Dómantas* 1), *Eīgirdonys* 1 Al (plg. *Eīgirdas* 1), *Karėivonys* 1 Lzd (plg. *Karėiva* 1). Iš jų du, *Matiėšionys* 1 Brš ir *Vaīdlonys*⁶ 1 An, prieštarauja Saussure'o dėsniai, o vienas skirtingose vietovėse kirčiuojamas dvejopai (*Vėžionys* 1 Kp || *Vėžiúnys* 3 Al, Prn, Šlčn).

Lentelė. Daugiaskiemieniai Lietuvos vietovardžiai, kirčiuojami 3-įja ir 4-ąja kirčiuotėmis

	3-iosios kirčiuotės vietovardžiai			4-osios kirčiuotės vietovardžiai			Iš viso	
	Priesagos ir baigmėnys	Skaičiai	Procentais	Priesagos ir baigmėnys	Skaičiai	Procentais	Skaičiai	Procentais
Pluralia tantum	<i>-(i)onys</i> <i>-(i)ai</i> kiti	174 27 3 (204)	76 12 1 (89)	<i>-(i)ai</i> <i>-os</i>	129 2 (131)	79 1 (80)	335	85
Singularia tantum	<i>-(i)a</i> kiti	22 2 (24)	10 1 (11)	<i>-(i)a</i> kiti	30 3 (33)	18 2 (20)	57	15
Iš viso		228	100		164	100	392	100

1.2.3. Trečiosios kirčiuotės daugiaskieminių vietovardžių būrį kiek papildė grupelė žodžių su galūne *-(i)aī* (27, arba 12%), paplitusių daugiausia žemaičių ir vakarų aukštaičių plotuose. Pusę pavyzdžių sudaro vietovardžiai, turintys priesagas *-ynaī* ir *-(i)ūnaī*, kitą pusę – pavieniai atvejai su kitomis priesagomis, pvz.: *Dausynaī* 3 Rt, *Gaušynaī* 3 Tl, *Papartynaī* 3 Šk, *Žaltynaī* 3 Šk; *Greičiūnaī* 3 Klp, *Liūčiūnaī* 3 Kn; *Lelėnaī* 3 Klp, *Peršokšnaī* 3 ež. Švnč (plg. *Peršokšnà* 3 up. Švnč), *Veisiejai* 3 Lzd, *Baluošai* 3 ež. Švnč (plg. *Baluošà*⁷ 3 up. Mlt), *Bebirvai* 3 Jrb, *Daujotaī* 3 Rs, *Kasiuliaī* 3 Rs, *Ketvergiaī* 3 Klp, *Lazuoniaī* 3 Kn, *Paparciaiī* 3 Skd. Keli vietovardžiai turi 4-osios ar 1-osios

⁶ *Vaīdlonys* 1 greičiausiai sutrumpinta forma iš **Vaīdilonys* 1, plg. tame pačiame areale užfiksuotą pavardę *Vaīdilas* Šmn, Všn (LPŽ 2, 1131).

⁷ Kiek neįprastai atrodo ežero *Baluošas* 2 Ign tvirtagalė priegaidė (klaida?).

kirčiuotės atitikmenis kitose vietovėse, pvz.: *Papartynai* 3 Šk || 4 Jrb; *Biliūnai* 3 Rs || *Biliūnai* 1 Jnš, Kn, Kp, Pn, Ps, Rd, Ukm, Ut, Vlkv.

1.2.4. Daugiaskiemieniai vienaskaitiniai 3-osios kirčiuotės vietovardžiai (10%) beveik išimtinai turi galūnę *-(i)a*, kuri ypač būdinga hidronimams, neretai davusiems vardus ir gyvenvietėms. Šioje grupėje trečdalį pavyzdžių sudaro vietovardžiai su priesaga *-(i)uonà*, pvz.: *Agluonà* 3 up. Akm, Klp, *Beržuonà* 3 up. Rk, *Krašuonà* 3 up. Ut, *Kretuonà* 3 up. Ign (bet – *Kretúonas* 1 ež. Švnč), *Lazduonà* 3 up. Kn, *Piliuonà* 3 Kn, *Vejuonà* 3 up. Kn, *Veliuonà* 3 Jrb (čia pritampa ir galūnę *-is* turintis ežero vardas *Galuonis* 3 Mlt). Kitiems galūnės *-(i)a* vietovardžiams būdingos retos priesagos ar baigmenys, pvz.: *Aknystà* 3 up. Ut, *Alūkstà* 3 up. Zr, *Avinuostà* 3 Zr, *Baluošà* 3 up. Mlt (plg. *Baluošai* 3 ež. Švnč), *Gudienà* 3 Kš, *Neprėkštà* 3 ež. Kš, *Perlojà* 3 Vrn, *Peršokšnà* 3 up. Švnč (plg. *Peršokšnai* 3 ež. Švnč), *Varėnà* 3, *Virėkštà* 3 ež. Ign, *Zaduojà* 3 Zr (plg. *Zaduojųs* 3 ež. Zr). Likę keli vienaskaitiniai daugiaskiemieniai 3-osios kirčiuotės vietovardžiai turi kitas galūnes, pvz.: *Galuonis* 3 ež. Mlt, *Zaduojųs* 3 ež. Zr.

1.2.5. Bent dalis aptartųjų 3-iosios kirčiuotės daugiaskiemenių vietovardžių yra reliktiniai (ypač tai pasakytina apie hidronimus), fiksuojantys pereinamąją vedinių kirčiavimo būklę po Saussure'o dėsnio. Čia, kaip ir kitur, be abejo, veikė analoginiai procesai, pvz., priesagos *-(i)onys* toponimų kilnojamas kirtis greičiausiai net išplito dėl *-(i)onis*, *-iēs* asmenvardžių įtakos, tuo tarpu vietovardžiai su artima priesaga *-(i)oniai* dažniausiai kirčiuojami pastoviu priesagos kirčiu⁸ (plg. asmenvardžius su priesaga *-(i)onis*, gen. sg. *-io*, irgi paprastai kirčiuojamus priesagoje).

1.3. Ketvirtosios kirčiuotės daugiaskiemenių vietovardžių rasta mažiau (164, arba 42%). Didžiąją jų dalį (80%), kaip ir 3-iosios kirčiuotės atveju, sudaro daugiskaitiniai vietų pavadinimai, išskyrus du (*Netiēsos* 4 Vrn, *Ropėjos* 4 Trak), turintys galūnę *-(i)ai* (žr. lentelę). Vyrauja šios galūnės oikonimai, padaryti iš asmenvardžių su įvairiomis priesagomis – *-auskas*, *-okas*, *-inis*, *-aitis*⁹, *-avičius*, *-evičius*, *-inskas* etc. Pusė 4-osios kirčiuotės *-(i)ai* vietovardžių paplitę vakarų aukštaičių kauniškių plote (ypač Šakių, Vilkaviškio, Marijampolės,

⁸ Apie penktadalis tokių vietovardžių tiriamajame šaltinyje užfiksuoti su pastoviu šaknies ar priešdėlio kirčiu, pvz.: *Gaidamoniai* Mlt, *Juodžioniai* Brž, *Pādirvoniai* Jnš, *Žvirbloniai* Pkr.

⁹ Šiaip jau vietovardžių su asmenvardinės kilmės patroniminėmis priesagomis *-aičiai*, *-ėnai*, *-(i)oniai*, *-(i)ūnai* galūninis kirtis yra labai retas, plg. Razmukaitės (1993) straipsnyje pateiktą medžiagą.

Kazlų Rūdos, Jurbarko apylinkėse), ketvirtadalis – šiaurės bei vakarų žemaičių tarmėse (ypač Skuodo, Mažeikių, Klaipėdos, Šilutės rajonuose), likę gana pabirai pasklidę pietų ir rytų aukštaičių areale¹⁰, pvz.: *Ambrasai* 4 Šk, *Arminai* 4 Vlkv, *Banaičiai* 4 Šk, *Jusevičiai* 4 Klvr, *Kardokai* 4 KzR, *Minelgai* 4 Jrb, *Valavičiai* 4 Mrj (vakarų aukštaičiai kauniškiai); *Baltrimai* 4 Skd, *Birbinčiai* 4 Klp, *Dilbikiai* 4 Skd, *Kavoliai* 4 Šlu, *Rubikai* 4 Mžk, *Skurvydai* 4 Pln (vakarų ir šiaurės žemaičiai); *Burokai* 4 Sn, *Glebauskai* 4 Pn, *Matiukai* 4 Zr, *Šeštokai* 4 Lzd (pietų ir rytų aukštaičiai). Šie oikonimai yra kilę iš vadinamosios asmenvardžių kuopinės daugiskaitos, kuriai būdinga forma su *-(i)ai* bei 4-oji kirčiuotė (daugiaskiemeniai žodžiai gali būti kirčiuojami ir 3-iaja kirčiuote) nepaisant asmenvardžio vienaskaitos kirčiavimo (plačiau žr. *Stundžia* 1981, 190t.)¹¹.

1.3.1. Ne asmenvardinės kilmės *-(i)ai* daugiaskiemeniai oikonimai reti, pvz.: *Jurbarkai* 4 Jrb (← *Jurbarkas* 3^a), *Kaimynai* 4 Al, *Papartynai* 4 Jrb (bet – *Papartynai* 3 Šk), *Salantai* 4 Krtn (← *Sālantas* 3^b up). Labai reti 4-osios kirčiuotės šio tipo hidronimai (pvz.: *Galuonai* 4 ež. Mlt, bet – *Galuonis* 3 ež. Mlt; *Kertuojai* 4 ež. Mlt) ir vietovardžių kirčiavimo variantai, pvz.: *Bajorai* 4 Kn, Mlt, Vlkv || *Bajōrai* 2 An, Ign, Kp, Krtn, Mlt, Rk, Švnč, Ukm, Ut, Viln, Vlkv; *Gustaičiai* 4 Prn || *Gustaičiai* 1 Vlkv, *Karkliniai* 4 KzR || *Karkliniai* 2 Vlkv, *Piliakalniai* 4 Mrj || *Piliakalniai* 3^b Vlkv.

1.3.2. Vienaskaitiniai daugiaskiemeniai 4-osios kirčiuotės vietovardžiai, išskyrus tris, turi galūnę *-(i)a*. Beveik pusei jų būdinga priesaga ar baigmuo *-ava*, pvz.: *Baranava* 4 Švnč, *Čisava* 4 Mrj, *Dambava* 4 Rd, *Dambrava* 4 Mrj, Prn, *Garliava* 4 Kn, *Gubava* 4 Ign, *Kaniava* 4 Vrn, *Sasnavà* 4 Mrj, KzR, *Seniava* 4 Kn, Prn, *Truskava* 4 Kdn¹². Kiti aptariamieji galūnės *-(i)a* vietovardžiai pasižymi įvairiomis priesagomis ar baigmenimis, šioje grupėje beveik du trečdaliai žodžių yra hidronimai, pvz.: *Birutà* 4 Lzd, *Dabintà* 4 up. Trak, *Igarà* 4 up. Lzd, *Laukystà* 4 up. Kš, *Maleišà* 4 up. An, Rk, *Pelesà* 4 up. Vrnv (bet – *Pēlesas* 3^b ež. Vrnv), *Sangrūdà* 4 Klvr, *Sūduonià* 4 up. Klvr, *Tadarinà* 4

¹⁰ Asmenvardinės kilmės oikonimų su *-(i)ai* paplitimo vaizdas beveik nepasikeičia įtraukus į analizę ir dviskiemenius vietovardžius, žr. *Stundžia* 1981, 188t., pav. 7.

¹¹ Kuopinė daugiskaita, laikytina ide. **ā* kolektyvo raidos padariniu, nesusijusiu su Saussure'o dėsniumi, lietuvių kalboje ypač išplito asmenvardžių sistemoje (žr. *Stundžia* 1981).

¹² Oikonimai su *-(i)ava* dažniausiai yra asmenvardinės kilmės, neretai suslavinti ar skolinti. Vyrauja 2-oji kirčiuotė, šiaip jau labai būdinga slavizams, pvz.: *Adomavà* 2 Pn, *Alizavà* 2 Šk, *Leckavà* 2 Mžk, *Veselavà* 2 Mrj.

Švnč, *Vašuokà* 4 up. An, Kp, Pn (bet – *Vāšuokas* 3^b ež. Mlt, LUEV); *Virvyčìà* 4 up. Akm, Tl (bet – *Virovýtè* 2), *Žebokštà* 4 ež. Šr. Kitokias galūnes turi 4-osios kirčiuotės vienaskaitiniai daugiaskiemeniai hidronimai *Baluosys* 4 ež. Trak bei *Kerotys* 4 ež. Švnč (bet – *Kerōtis* 2 ež. Švnč; plg. Klt, LUEV) ir miestovardis *Alytus* 4 (žr. lentelę). Akcentiniai variantai tarp 4-osios kirčiuotės daugiaskiemenių vienaskaitinių vietovardžių labai reti, pvz.: *Jotijà* 4 || *Jotijà* 3^b up. Šk, *Mockavà* 4 || *Mōckava* 1 Klvr.

1.3.3. Kaip sakyta, daugiaskiemeniai daugiskaitiniai 4-osios kirčiuotės vietovardžiai su *-(i)ai* sietini su vadinamąją kuopine, t. y. leksine, asmenvardžių daugiskaita, pvz.: *Burokaĩ* 4 ‘Buroko šeima’ (← *Burōkas* 2). Tokia daryba nusižiūrėta iš apeliatyvų, plg. *uošviaĩ* 4 ‘uošvis ir uošvė, jų šeima etc.’ ir *úošvis*, *úošvė*, nom. pl. *úošviai*, *úošvės* (1). Bendrinėje leksikoje kuopinės ir gramatinės daugiskaitos priešprieša nunyko, tuo tarpu asmenvardžių sistemoje, atvirkščiai, buvo išplėtota, skiriant šeimas ar gimines nuo atskirų šeimos ar giminės narių, ir tapo produktyvi (plačiau žr. Stundžia 1981).

Daugiaskiemenių daugiskaitinių asmenvardžių kuopinę daugiskaitą, padarytą iš tvirtapradės penultimos (1-oji kirčiuotė¹³) žodžių, vienosė tar-mėse linkstama kirčiuoti pagal 3-iąją, kitose – pagal 4-ąją kirčiuotę, pvz.: *Kazlauskai–Kazláuskus* 3, *Kazlauskiai–Kazláuskius* 3; *Kazlauskai–Kazlauskùs* 4, *Kazlauskiai–Kazlauskìus* 4 (← *Kazláuskas*, *Kazláuskis* 1); *Šimkūnai–Šimkūnus* 3, *Šimkūnai–Šimkūnùs* 4 (← *Šimkūnas* 1). Trečioji kirčiuotė būdingesnė žemaičiams ir rytų aukštaičiams, o ketvirtąją geriausiai reprezentuoja vakarų aukštaičiai kauniškiai (plg. Stundžia 1981, 190 ir lit.). Daugiaskiemenių asmenvardžių su *-(i)ai* ketvirtoji kirčiuotė laikytina antrine¹⁴, atsiradusia, matyt, pagal analogiją su šią kirčiuotę apibendrinusia netvirtapradės šaknies dviskiemenių asmenvardžių kuopine daugiskaita, plg.: *Jonai* 4 ‘Jonas su žmona, jų šeima’ (← *Jōnas* 2), *Joniaĩ* 4 ‘Jonis / Jonys su žmona, jų šeima’ (← *Jōnis* 2 / *Jonys* 4), *Kazlai* 4 ‘Kazlas su žmona ...’ (← *Kāzlas* 2), *Sutkai* 4 ‘Sutkus su žmona ...’ (← *Sùtkus* 2). Pirmiausia 4-ąją kirčiuotę bus

¹³ Kuopinė daugiskaita, padaryta iš 3-osios kirčiuotės daugiaskiemenių asmenvardžių, remiantis preliminariais duomenimis, kirčiuojama pagal 3-iąją kirčiuotę, pvz.: *Katinaĩ* 3^b ‘Katinas su žmona ...’ (← *Kātinas* 3^b), *Vyturiaĩ* 3^b ‘Vyturys su žmona ...’ (← *Vyturys* 3^b). Specialių tyrimų reikalauja kirčiavimas daugiskaitos formų, padarytų iš daugiaskiemenių asmenvardžių su pastoviu trečiojo bei tolimesnio nuo galo skiemens kirčiu. Tai ketinama padaryti kitame straipsnyje.

¹⁴ Ankstesniame straipsnyje esu atsargiai spėjęs 4-ąją kirčiuotę esant senesnę (žr. Stundžia 1981, 190).

gavusi kuopinė daugiskaita tų daugiaskiemenių asmenvardžių, kurie kirčiuojami pagal 2-ąją kirčiuotę, pvz.: *Juodeliaĩ* 4 (← *Juodėlis* / *Juodėlė* 2), *Karaliaĩ* 4 (← *Karālius* 2). Toliau veikiant analogijai radosi 4-osios kirčiuotės kuopinės daugiskaitos formų, padarytų iš tvirtapradės penultimos daugiaskiemenių asmenvardžių, žr. anksčiau pateiktus pavyzdžius (plg. 4-osios akcentinės paradigmos kuopinę daugiskaitą, ypač būdingą vakarų aukštaičiams kauniškiams, padarytą iš tvirtapradės šaknies dviskiemenių asmenvardžių, pvz.: *Kurmiaĩ* 4 ‘Kurmis su žmona, jų šeima’ ← *Kūrmis* 1; *Žvirbliaĩ* 4 ‘Žvirblis su žmona...’ ← *Žvirblis* 1).

1.3.4. Vienaskaitinių daugiaskiemenių vietovardžių 4-ąją kirčiuotę dažniausiai reikėtų laikyti antrine. Tai galima grįsti keliais argumentais. Pirma, tarp 4-osios kirčiuotės toponimų su produktyviausia priesaga ar baigmeniu *-(i)ava* nėra nė vieno hidronimo (pastarieji yra gavę kone išimtinai 3^b ar 3^a kirčiuotę, pvz.: *Latavà* 3^b up. An, *Linkavà* 3^b up. Kdn, *Sandravà* 3^a up. Rs¹⁵, bet – *Bleñdziava* 1 up. Pln, Krtn), kurie kirčiavimo požiūriu yra archajiškesni už oikonimus. Antra, tarp 4-osios kirčiuotės oikonimų pasitaiko cirkumfleksinės metatonijos atvejų, pvz., *Sangrūdà–Sangrūda*, plg. *grūda*, *-o*, *grūsti*. Tokių minkštojo kamiengalio¹⁶ hidronimų kaip *Sūduonià–Sūduōnią* cirkumfleksas yra neabejotinai antrinis, plg. kietojo kamiengalio priesagos *-uona* upių vardus *Agluonà* 3, *Krašuonà* 3 ir kt. (žr. anksčiau). *Dabintà–Dabiñtą* cirkumfleksą bei 4-ąją kirčiuotę taip pat laikyčiau antriniais (kiti upių vardai su *-inta* yra 3^a ar 3^b kirčiuotės, pvz.: *Širvintà–Širvintą* 3^a, *Virintà–Virintą* 3^b), matyt, ir *Laukystà–Laukystą* 4, plg. *Aknystà–Aknystą* 3. Hidronimai *Pelesà* 4 ir *Vašuokà* 4 lygintini su, matyt, archajiškesniais vyriškosios giminės giminičiais *Pėlesas* 3^b ir *Vāšuokas* 3^b.

2. Naujoji paradigma su kilnojamu iš galinio į trečiąjį nuo galo skiemenį kirčiu

2.1. Kita neomobilumo apraiška, ypač išplitusi keturskiemeniuose dūrinuose, yra kirčio kilnojimas iš galinio į trečiąjį nuo galo skiemenį, kurio branduoliu eina jungiamasis balsis *-a-* arba prieš nulinę dėmenų sandūrą atsiradęs antrinis dvigarsis, pvz.: *ugniagesỹs–ugniāgesj* 3^b (← *ugniagesỹs–ūgniagesj* 3^{4b}), *akmentašỹs–akméntašj* 3^a (← *akmentašỹs–ākmentašj* 3^{4b}). Ši nauja kilno-

¹⁵ Trečiąją (3^b ar 3^a) kirčiuotę turi ir koks 10 *-(i)ava* oikonimų, pvz.: *Batniavà* 3^b Kn, *Jonavà* 3^b, *Liškiaivà* 3^b Vrn, *Prialgavà* 3^a Skd, *Sūduvà* 3^a Vlkv.

¹⁶ Apie kirčiuotų cirkumfleksinių priesagų ryšį su jų galinio priebalsio ar priebalsių palatališkumu žr. Stundžia 2010a.

jamojo kirčio paradigma nėra bent tiesiogiai susijusi su Saussure'o dėsniu¹⁷, taigi laikytina vėlesne už aptartąją neomobiliąją paradigmą, kurios skiriamasis požymis yra kirčio šokinėjimas iš galinio į priešpaskutinį skiemenį daugiskiemeniuose vardažodžiuose. Nėra patikimų duomenų, kad naujovišką keturskiemenių darinių kirčio kilnojimą iš galinio skiemens į antepenultimą būtų pažinojęs Mikalojus Daukša (plg. Skardžius 1935, 129tt.). Kuršaičio darbuose pavyko rasti vienintelį tokio akcentinio tipo žodį – priesagos *-ulys* priešdėlinį vedinį *nūdėgulys–nūdėgulio* 3^a, teikiamą pagrečiui su pastoviojo kirčio variantu *nūdėgulis* 1 (Kurschat 1876, 168, §579). Tik tradicinį dūrinių akcentinį mobilumą nurodo Kazimieras Būga, pvz.: *angliadegys–aņgliadegio*, *angliakasys–aņgliakasio* (3^{4b}), *ankšciaimys–ánkšciaimio* 3^{4a} (Būga 1961, 460, 471), Jonas Jablonskis (plg. Vidžiūnas 1997, 140), Pranas Skardžius (1936, 21t. [1999, 368t.]). Tačiau Jablonskio sekėjas Benjaminas Sereiskis (Serejskij 1929), taip pat prieš antrąjį pasaulinį karą išleistų akcentologijos ir rašybos vadovėlių autoriai Viktoras Kamantauskas (1929), Petras Būtėnas (1931), Alfonsas Kalnius et al. (1938), žodynininkas Jurgis Šlapelis (1938) naujovišką kilnojamąjį grupelės dūrinių kirčiavimą teikia kaip norminį, kai kurie iš jų – ir kaip vienintelį. Sereiskio mokomosios knygos (Serejskij 1929) tekstų žodynėliuose neomobilioji 3^b kirčiuotė priskirta dūriniams *laiškanešys* (p. 57), *naujakurys* (p. 46), *ugniagesys* (p. 49) ir *piktadarys* (p. 159), o tradicinės keturskiemenių dūrinių kilnojamosios paradigmos atvejų neaptikta. Kamantauskas vadovėlio antroje dalyje įdėtamame žodynėlyje šalia keliolikos tradicinės kilnojamosios paradigmos dūrinių¹⁸ duoda neomobiliosios 3^b kirčiuotės žodžius *galvažudys*, *jaunavedys* ir *naujakurys* (pastarasis yra *naujākuris* 1 variantas). Būtėno vadovėlyje irgi rasti trys keturskiemenių dūrinių pavyzdžiai, sukirčiuoti naujoviškai 3^b kirčiuote (t. y. *auksakalys*, *barzdaskutys* ir jau Kamantausko teiktas *galvažudys*), o apie tradicinį kilnojamąjį kirtį neužsiminta. Gerokai gausiau – per 20 – naujoviško kirčiavimo kaip vienintelio pavyzdžių duoda Kalnius et al. (1938)¹⁹. Šio

¹⁷ Saussure'o dėsnis bus paveikęs trijų keturskiemenių dauginių skaitvardžių kirčiavimą, t. y. *septyneri–septýnerios*, *aštuoneri–aštúonerios*, *devyneri–devýnerios* (3^a) ← *septyneri–*sèptynerios* 3^{4b} etc.

¹⁸ Tai dūriniai: *angliadegys* 3^{4b}, *angliakasys* 3^{4b}, *antramitys* 3^{4b}, *auksakalys* 3^{4a}, *geradarys* 3^{4b}, *kailidirbys* 3^{4a}, *kuragalys* 3^{4b}, *nuodėmklausys* 3^{4a}, *piktadarys* 3^{4b}, *pirmagalys* 3^{4a}, *raštagalys* 3^{4b}, *šarvanešys* 3^{4a} ir *virvagalys* 3^{4b} kaip *virvāgalis* 1 akcentinis variantas.

¹⁹ Tai dūriniai: *angliadegys*, *angliakasys*, *antramitys*, *auksakalys*, *barzdaskutys*, *galvažudys*, *geradarys*, *grioviakasys*, *jaunavedys*, *kailidirbys*, *kaminkrėtys*, *krosniakurys*,

vadovėlio pratarinėje (p. 4) autoriai teigia, kad vienu lietuvių kirčiuojama *áuksakalį*, kitų – *auksākalį*. Pasirinkdami neomobilųjį kirčiavimą jie atsižvelgę „į lietuviškosios inteligentijos, daugiau kalbiškai išsilavinusios, vartoseną“. Vadinasi, tarpukariu naujoviškas dūrinių kilnojamas kirtis bendrinei šnekamajai kalbai buvo pažįstamas²⁰. Kelis neomobilių kirčiavimo pavyzdžius (t. y. *galvažudys*, *kaminakrėtys*, *naujakurys*, *ugniagesys*, *ugniakurys* – visi 3^b) šalia vyraujančių daugiau nei pusšimčio tradiciškai sukirčiuotų dūrinių (pvz.: *angliakasys* 3^{4b}, *kratadarys* 3^{4b}, *ožkamelžys* 3^{4a}, *šulniakasys* 3^{4a}) duoda Šlapelis (1938)²¹. Naujovišką dūrinių kirčiavimą (paprastai šalia tradicinio) teikia ir prieš karą pradėtas leisti NdŽ, ypač į žodyno rengimą įsitraukus Antanui Saliui (plg. Vitkauskas 2004).

2.2. Nors minėtuose prieškarinio kalbininkų darbuose naujoviškas kilnojamas dūrinių kirtis ne visada teikiamas nuosekliai, neretai apima tik kai kuriuos žodžius su jungiamuoju balsiu *-a-* arba dviskiemeniu pirmuoju dėmeniu be jungiamojo baltio, vis dėlto negausiuose teikimuose matyti polinkis naujoviškai kirčiuoti tuos dūrinius, kurių pirmaisiais dėmenimis einantys vardažodžiai yra 3-iosios ar 4-osios kirčiuotės, t. y. galūninio (kilnojamojo) kirčio. Šį dėsningumą atitinka negausūs Sereiskio, Kamantausko, Būtėno ir Šlapelio pateikti pavyzdžiai (žr. anksčiau), kurių pirmaisiais dėmenimis eina *áuksas* 3, *barzdà* 4, *galvà* 3, *jáunas*, *-à* 3, *kāminas* 3^b, *láiškas* 3, *naūjas*, *-à* 4, *piktas*, *-à* 4 ir *ugnìs* 4. Iš 24 Kalniaus et al. vadovėlyje pateiktų naujoviško kirčiavimo dūrinių tik trijų (*kailiadirbys* 3^b, *krosniakurys* 3^b ir *rąstagalys* 3^b) pirmaisiais dėmenimis einantys vardažodžiai yra šakninio kirčiavimo (plg. *káilis* 1, *krósnis* 1 ir *rąstas* 2), visų kitų kirčiuotės yra 3-oji ar 4-oji, t. y. *anglis* 4, *añtras*, *-à* 4, *barzdà* 4, *galvà* 3, *gēras*, *-à* 4, *griovys* 4, *jáunas*, *-à* 3, *kāminas* 3^b, *láiškas* 3, *mėšlas* 3, *naūjas*, *-à* 4, *piktas*, *-à* 4, *pìrmas*, *-à* 3, *smailas*, *-à* 4, *šárvas* 3, *tévas* 3, *triukšmas* 4, *ugnìs* 4 (dūrinių pavyzdžius žr. išn. 19).

laiškanešys, *mėšlavežys*, *naujakurys*, *piktadarys*, *pirmagalys*, *rąstagalys*, *smaliagalys*, *šarvanėšys*, *tėvažudys*, *triukšmadarys*, *ugniagesys*, *ugniakurys* (visi 3^b kirčiuotės). Vytautas Vitkauskas (2004) ne visai tikslus, kad būtent šio vadovėlio autoriai (du iš jų, Kalnius ir Talmantas, beje, kilę iš žemaičių ploto) pirmieji pajudino dūrinių tradicinio kilnojamojo kirčiavimo taisyklę.

²⁰ Kalniaus ir kt. vadovėlio recenzijoje tai pripažino ir Pranas Skardžius, bendrinės kalbos vartosenai teikęs tradicinį kilnojamąjį kirtį kaip plačiau paplitusį (žr. Skardžius 1938, 95 [1998, 661]).

²¹ Ankstesniuose šio autoriaus žodynuose (Šlapelis 1921; 1929) dūrinių su naujovišku kilnojamoju kirčiu neaptikta.

Kad kilnojamojo kirčio dūrinių pirmojo dėmens ar jungiamojo balsio *-a-* kirtis bent tarmėse galėtų būti susijęs su pirmuoju dėmeniu einančių žodžių kirčiuotėmis, spėjo Antanas Pakerys (1994, 297). Tokį spėjimą suponavo tai, kad dabartinėje kalboje statistiškai reikšmingas pasiskirstymas pagal pirmaisiais dėmenimis einančių žodžių kirčiuotes būdingas pastoviojo kirčio dūriniams, gavusiems 1-ojo dėmens ar jungiamojo balsio *-a-* kirtį: *várnalizdis*, *kiškiakopūstis* tipo dūrinių pirmaisiais dėmenimis dažniau eina 1-osios ir 2-osios kirčiuočių žodžiai (plg. *várna* 1 ir *kiškis* 2), o *darbādienis*, *miškāvietė* tipo dūrinių pirmuosius dėmenis dažniausiai sudaro 3-iosios ir 4-osios kirčiuočių žodžiai, plg. *dárbas* 3, *miškas* 4 (žr. Pakerys 1994, 272, 276). Kalbant morfologinės akcentologijos terminais, tokį kirčio vietos pasiskirstymą galima traktuoti kaip pagrindinės kirčiavimo (kirčio vietos) taisyklės apraišką: kirtį gauna pirmoji vienodos arba didesnės akcentinės galios (vertės) morfe-
ma (žr. Stundžia 1995, 6t.; 2009, 49t.).

2.3. Po karo išleistame LKRŽ rasta apie 90 kilnojamojo kirčio keturskiemenių dūrinių. Daugiau nei trys ketvirtadaliai jų kirčiuojami tradiciškai, pvz.: *aiškiaregys* 3^{4a}, *akmenkalys* 3^{4b}, *bulviakasys* 3^{4a}, *geležgalys* 3^{4b}, *kelmakasy* 3^{4a}, *kiauliaganys* 3^{4b}, *obuolmušys* 3^{4a}, *plunksnagraužys* 3^{4a}, *smailagalys* 3^{4b}, *žinianešys* 3^{4b}. Kiek mažiau nei ketvirtadalio žodžių teikiamas naujoviškas kirčiavimas: *arkliaganys*, *dievadirbys*, *ginklanešys*, *kaminbraukys*, *kaminkrėtys*, *kaminšluostys*, *laukagalys*, *lunkaplėšys*, *naujagimys*, *naujakurys*, *naujasėdys*, *stygalauišys*, *triukšmadarys*, *triukšmakėlys*, *ugniagesys*, *ugniakurys*, *vaikagalys* (3^b), *vandennešys* (bene vienintelis 3^a). Pastarųjų dūrinių, išskyrus du (*ginklanešys*, plg. *giñklas* 2, ir *lunkagalys*, plg. *lunkas* 1), pirmaisiais dėmenimis eina galūninio kirčio žodžiai. Tačiau ir tradicinio kilnojamojo kirčio dūriniai remiasi daugiausia 3-iosios bei 4-osios kirčiuotės pirmaisiais dėmenimis, todėl tarp naujoviško ir tradicinio kirčiavimo įžiūrėti pasiskirstymą pagal jų pirmaisiais dėmenimis einančių žodžių kirčiuotes, arba kamienu akcentinę vertę (galią), vargiai įmanoma. Tas pat pasakytina ir apie Šlapelio žodyne pateiktus keturskiemenių dūrinių pavyzdžius (tik keli tradiciškai kirčiuojamų dūrinių pirmaisiais dėmenimis einantys žodžiai priklauso 1-ajai ir 2-ajai kirčiuotėms).

Pokarinėje emigracijoje išleistame *Lietuvių kalbos vadove*, už kurio lingvistinę koncepciją buvo atsakingas Skardžius, teigiama, kad kilnojamojo kirčio dūriniai su jungiamuoju balsiu *-a-* dažnai gauna 3^b kirčiuotę, t. y. kirčiuojama *auksakalys*–*auksākalio* ir pan. (Skardžius et al. 1950, 139). Šios knygos

žodynyje pateikta apie 30 keturskiemenių kilnojamojo kirčio dūrinių²², iš kurių bene tik vienas apeliatyvas *šiaudagalys* galbūt sukirčiuotas tradiciškai (jei pažymą 3^a suprastume kaip 3^{4a}, o ne 3^b). Toks teikimas lyg rodytų, kad Skardžiaus požiūris į naujovišką dūrinių kilnojimą kirtį bus pasikeitęs, tačiau vėliau išleistoje akcentologijos knygoje duodama tik tradicinio kirčiavimo pavyzdžių (žr. Skardžius 1968, 56 [1999, 518]).

Dabartinės lietuvių kalbos žodyno 1-ajame leidime (DLKŽ¹) atsigręžta į tradicinį kilnojimą dūrinių kirtį, ir naujoviškai kirčiuojamų žodžių pateikta bene tik septyni. Išskyrus *naujakurys* 3^b, kitų antruoju dėmeniu eina daiktavardis *galas*: *dešragalys*, *karnagalys*, *smailagalys*, *šatragalys*, *vaikagalys* ir *virvagalys* (3^b); pirmas ir priešpaskutinis žodis sutampa su LKRŽ pateiktaisiais. Neaišku, kodėl tik keliems dūriniams padaryta išimtis, o juo labiau, kodėl būrys *-galys* sandaros žodžių kirčiuojami tradiciškai, pvz.: *dirvagalys*, *kuolagalys* (3^{4b}), *plonagalys*, *žarnagalys* (3^{4a}). To paties žodyno antrasis leidimas (DLKŽ²) palieka vos vieną naujoviško kilnojamojo kirčio dūrinių – *naujakurys* 3^b. Adelė Laigonaitė, 1959 m. knygoje aptarusi tik tradicinį dūrinių kilnojimą kirtį (p. 47), vėliau išleistame vadovėlyje užsimena, kad tarmėms pažįstamas naujoviškas keturskiemenių dūrinių kirčiavimas pastebimas ir bendrinėje kalboje (Laigonaitė 1978, 48, išn. 45).

Ydingą praktiką ignoruoti bendrinėje vartosenoje išplitusį ir jau prieškarui fiksuotą kirčiavimą 1985 m. nutraukė Vytautas Vitkauskas (LKTŽ¹⁻²), ėmęs nuosekliai teikti bendrinei kalbai tradicinio ir naujoviško kirčiavimo dūrinių variantus (pvz.: *auksakalys* 3^{4a}, 3^b; *piktadarys* 3^{4b}, 3^b; *akmenskaldys* 3^{4b}, 3^a). Į variantų kelią pasuka ir trečiasis bei vėlesni DLKŽ leidimai (DLKŽ^{3-6(3e)}), variantus įtvirtina BLKKŽ¹⁻².

3. Išvados

3.1. Tradicinė kilnojamoji daugiaskiemenių vardažodžių kirčiavimo paradigma, pasižyminti kirčio šokinėjimu iš galinio į pradinį žodžio skiemenį, tam tikrose apeliatyvų ir *nomina propria* klasėse evoliucionavo į du neomobilišios paradigmos tipus, kurių skiriamasis bruožas – nevienodas kirčio kilnojimo pobūdis.

3.1.1. Pirmajam tipui būdinga kilnoti kirtį iš galinio į priešpaskutinį skiemenį ([_] – ▾ ▾).

²² Keli jų yra pastoviojo kirčio žodžių variantai, pvz.: *akmėnkalis* 1 || *akmenkalys* 3^a, *virvāgalis* 1 || *virvagalys* 3^b.

3.1.2. Antrasis neomobiliosios paradigmos tipas pasižymi kirčio kilnojimu iš galinio į trečiąjį nuo galo skiemenį keturskiemeniuose žodžiuose ($_ \surd _ \surd$).

3.2. Pirmasis neomobiliosios paradigmos tipas, kurio kilmė sietina su Saussure'o dėsnio, įsitvirtino:

3.2.1. būdvardžiuose (beveik išimtinai *u* linksniuotės);

3.2.2. keliuose skaitvardžiuose;

3.2.3. vietovardžiuose, kurių didžiąją dalį (apie 80%) sudaro *pluralia tantum* *-(i)onys* (3 kirčiuotė) ir *-(i)ai* (4 kirčiuotė) toponimai. *Singularia tantum* vietovardžiams būdinga galūnė *-(i)a*;

3.2.4. vadinamosios kuopinės daugiskaitos formose, dažniausiai pasidarytose iš asmenvardžių.

3.3. Dalies daugiaskiemenių vietovardžių trečiąją kirčiuotę galima laikyti relikutine, rodančia pereinamąją vedinių kirčiavimo būklę po Saussure'o dėsnio, tuo tarpu ketvirtoji šių vietovardžių kirčiuotė dažniausiai yra perimta iš vadinamosios kuopinės daugiskaitos (*pluralia tantum* žodžiai) arba atsiradusi dėl priegaidės pasikeitimo veikiant cirkumfleksinei metatonijai, palataliniams priebalsiams ir pan. (*singularia tantum* vietovardžiai).

3.4. Antrasis neomobiliosios paradigmos tipas ($_ \surd _ \surd$) yra naujesnis, išplitęs daugiausia keturskiemeniuose dūriniuose su jungiamuoju balsiu *-a* arba dviskiemeniu pirmuoju dėmeniu. Jo atsiradimas sietinas su tendencija perkelti kirtį iš dūrinio pirmojo dėmens į jungiamąjį balsį *-a* arba iš pradinio skiemens į gretimą skiemenį, esantį prieš nulinę dėmenų sandūrą, pastoviojo kirčio dūriniuose.

DEVELOPMENT OF THE MOBILE ACCENT PARADIGM IN LITHUANIAN POLYSYLLABIC NOMINALS

Summary

The traditional mobile accent paradigm, alternating stress between the last and the initial syllables in polysyllabic words, has developed into two types of neomobility in certain classes of appellatives and *nomina propria* in Lithuanian. Different character of stress alternation is a distinctive feature of the two neomobile accent types.

The first type of neomobility is characterized by the alternation of stress between the last and the penultimate syllables of polysyllabic words, while the second type of neomobility is typical of tetrasyllabic nominals alternating stress between the last and the antepenultimate syllables.

The first type of neomobility, which seems to have originated directly from Saussure's Law, has spread (a) to adjectives (almost exclusively *u*-stem ones), (b) to some

numerals, (c) to toponyms, and (d) to forms of the so-called collective plural, mostly derived from anthroponyms. The majority (4/5) of toponyms in question belongs to the class of *pluralia tantum* in *-(i)ónys* (accent paradigm 3) and *-(i)aĩ* (accent paradigm 4), while rare cases of *singularia tantum* toponyms end in *-(i)a*.

The 3rd accent paradigm of polysyllabic toponyms could be interpreted in many cases as a relic, reflecting changes in the accentuation of derivatives triggered by Saussure's Law. Meanwhile, the 4th accent paradigm seems to be inherited from the so-called collective plural (*pluralia tantum* toponyms) or to have arisen because of the replacement of acute under circumflex metatony, influence of palatal consonants, etc. (*singularia tantum* toponyms).

The second type of accentual neomobility seems to be later than the first one. It has spread mostly to tetrasyllabic compounds with the composition vowel *-a-* or disyllabic first member. It seems to have originated from the tendency of shifting stress from the initial to the adjacent syllable, which represents either the composition vowel *-a-* or the syllable preceding the zero juncture of a fixed stress compound.

LITERATŪRA

BLKKŽ^{1,2} – Danguolė Mikulėnienė, Antanas Pakerys, Bonifacas Stundžia, *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007; ²2008.

Būga Kazimieras 1961, *Rinktiniai raštai* 3. Parengė Zigmas Zinkevičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Būtėnas Pranas 1931, *Lietuvių kalbos akcentologijos vadovėlis*, Kaunas.

DLKŽ^{1,2} – Jonas Kruopas (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954; Mintis, 1972.

DLKŽ^{3,4} – Stasys Keinys (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993; Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

DLKŽ^{5(2e), 6(3e)} – Stasys Keinys (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Elektroninis optinis diskas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003, 2006.

Dybo Vladimir A. 1981, K voprosu o sisteme poroždenija akcentnych tipov proizvodnych imen v prabaltijskom, *Balto-Slavjanskie Issledovanija* 1980, 65–89.

Girdenis Aleksas 1972, Lietuvių kalbos vardažodžio priesagų kirčio susiformavimas, *Baltistica* 1 priedas, 66–72.

Kalnius Alfonsas, Zigmas Kuzmickis, Jurgis Talmantas 1938, *Lietuvių kalbos rašybos vadovėlis su kirčiuotu žodynu*, Kaunas: Sakalas.

Kamantauskas Viktoras 1929, *Trumpas lietuvių kalbos kirčio mokslas* 2, Kaunas.

Kazlauskas Jonas 1968, *Lietuvių kalbos istorinė grammatika*, Vilnius: Mintis (= Idem, *Rinktiniai raštai* 1. Parengė A. Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000).

Kurschat Friedrich 1876, *Grammatik der littauischen Sprache*, Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.

Kurschat Friedrich 1883, *Litauisch-deutsches Wörterbuch*, Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.

Laigonaitė Adelė 1959, *Literatūrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Laigonaitė Adelė 1978, *Lietuvių kalbos akcentologija*, Vilnius: Mokslas; ²2002: Gimtasis žodis.

Lazauskaitė-Ragaišienė Vilija 2002, Dėl priesaginių *-ynas* vedinių kirčiavimo pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektose, *Baltistica* 36(1) 2001, 245–251.

LKA 2 – Kazys Morkūnas (red.), *Lietuvių kalbos atlasas 2: Fonetika*, Vilnius: Mokslas, 1982.

LKG 1 – Kazys Ulvydas (red.), *Lietuvių kalbos gramatika 1: Fonetika ir morfologija (Daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis)*, Vilnius: Mintis, 1965.

LKRŽ – K. Gasparavičius et al. (red.), *Lietuvių kalbos rašybos žodynas*, Vilnius: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1948.

LKTŽ^{1, 2} – Vytautas Vitkauskas, *Lietuvių kalbos tarties žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1985; Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.

LKŽ^e – Gertrūda Naktinienė (red.), *Lietuvių kalbos žodynas 1–20 (1941–2002): elektroninis variantas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (www.lkz.lt).

LPŽ 1, 2 – Aleksandras Vanagas (red.), *Lietuvių pavardžių žodynas 1–2*, Vilnius: Mokslas, 1985, 1989.

LUEV – Elena Grinaveckienė, Juozas Senkus (red.), *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.

Mikulėnienė Danguolė 1996, Dėl linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantų pietinėse aukštaičių tarmėse, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 36, 148–155.

NdW 1 – Max Niedermann, Alfred Senn, Franz Brender (red.), *Wörterbuch der litauischen Schriftsprache. Litauisch-Deutsch 1*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsbuchhandlung, 1938.

NdW 2 – Max Niedermann, Alfred Senn, Antanas Salys (red.), *Wörterbuch der litauischen Schriftsprache. Litauisch-Deutsch 2*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1951.

NdW 3–5 – Alfred Senn, Antanas Salys (red.), *Wörterbuch der litauischen Schriftsprache. Litauisch-Deutsch 3–5*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1951, 1963, 1968.

Olander Thomas 2009, *Balto-Slavic accentual mobility*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Pakerys Antanas 1994, *Akcentologija 1: Daiktavardis ir būdvardis*, Kaunas: Šviesa.

Razmukaitė Marija 1993, Oikonimų, atsiradusių iš asmenvardžių su patroniminėmis priesagomis, paplitimas Lietuvoje, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 32, 133–165.

Serejskij Benjamin 1929, *Sistematičeskoe rukovodstvo k izučeniju litovskogo jazyka 1*, Kaunas: Spaudos fondas.

Skardžius Pranas 1935, *Daukšos akcentologija*, Kaunas: VDU Humanitarinių mokslų fakultetas.

Skardžius Pranas 1936, *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas. Teorija su praktiniais pavyzdžiais*, Kaunas (= Idem, *Rinkiniai raštai* 5. Parengė Albertas Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, 351–445).

Skardžius Pranas 1938 (rec.), A. Kalnius et al., *Lietuvių kalbos rašybos vadovėlis*,

Gimtoji kalba 6, 1938, 89–90 (= Idem, *Rinktiniai raštai* 3. Parengė. Albertas Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 657–661).

Skardžius Pranas 1968, *Lietuvių kalbos kirčiavimas*, Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas (= Idem, *Rinktiniai raštai* 5. Parengė Albertas Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, 468–574).

Skardžius Pranas, Stasys Barzdukas, Jonas M. Laurinaitis 1950, *Lietuvių kalbos vadovas*, Bielefeld.

Stang Christian S. 1957[1965], *Slavonic accentuation*, Oslo: Universitetsforlaget.

Stundžia Bonifacas 1981, Daugiskaitiniai asmenvardiniai oikonimai ir jų reikšmė linksnivimo bei kirčiavimo sistemų rekonstrukcijai, in *Lietuvių onomastikos tyrinėjimai* (= *Lietuvių kalbotyros klausimai* 21), Vilnius, 185–198.

Stundžia Bonifacas 1995, *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, Vilnius: Petro ofsetas.

Stundžia Bonifacas 2009, *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Stundžia Bonifacas 2010a, The connection between circumflex and palatalization in Lithuanian word formation, in *Proceedings of the Third International Workshop on Balto-Slavic Accentology* (spausdinama).

Stundžia Bonifacas 2010b, Some remarks on (neo)mobility in Lithuanian, in *Proceedings of the Fifth International Workshop on Balto-Slavic Accentology* (spausdinama).

Šlapelis Jurgis 1921, *Lietuvių kalbos žodynas* 1 (A–J), Vilnius.

Šlapelis Jurgis 1929, *Lenkiškas lietuvių kalbos žodynėlis* (A–D), Vilnius.

Šlapelis Jurgis 1938, *Lenkiškas lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.

Šlapelis Jurgis 1940, *Lenkiškas lietuvių kalbos žodynas*, 2 leid., Vilnius.

Vidžiūnas Arvydas 1991, *Lietuvių kalbos priesaginių vardažodžių kirčiavimo ir akcentinės kodifikacijos istorija* (Maž. Lietuva ir J. Jablonskis), Filologijos mokslų kandidato disertacija, Vilniaus universitetas.

Vidžiūnas Arvydas 1997, *Jono Jablonskio akcentologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Vitkauskas Vytautas 2004, Keli žodžiai dėl daiktavardiškųjų dūrinių kirčiavimo, *Kalbos kultūra* 77, 109–111.

VŽ – Marija Razmukaitė, Aldonas Pupkis (red.), *Vietovardžių žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007 (<http://lkz.mch.mii.lt/Vietovardziai>).

Young Steven 1983, Neomobile stress pattern of Lithuanian *u*-stem adjectives, *Folia Slavica* 6(1–2), 64–70.

Bonifacas STUNDŽIA
Baltistikos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
Lithuania
[bonifacas.stundzia@flf.vu.lt]